

УДК 340.12

Литвинов О. М.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін,
Луганський державний університет внутрішніх
справ імені Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна

ПРАВО, КУЛЬТУРА І ПРАВОВА РЕАЛЬНІСТЬ: КРИТИЧНЕ РАЦІОНАЛЬНЕ МИСЛЕННЯ (КРИТИЧНИЙ РАЦІОНАЛІЗМ) ЯК УМОВА ВИЖИВАННЯ СУСПІЛЬСТВ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Стаття є конспективним викладенням і розвитком деяких методологічних положень загальної культурологічної концепції права, де критичне мислення як найбільш важливий для правознавства практичний аспект критичного раціоналізму тлумачиться в його рятівній ролі для суспільств. Головними перешкодами в становленні правових держав як суспільств, організованих на засадах рівних прав кожної людини, є архетипи минулого (культ сили, дихотомія «свій–чужий») та ірраціональна функціональна невідповідність сфер діяльності, що в ХХІ столітті стає вираженням злочинного, характерного для представників некреативних вторинних культур. Доведено, що критичне мислення є епістемологічним інструментом, що дозволяє долати обмеженість мислення і дій, спричинених архетипами минулого, що стає умовою виживання суспільств у сучасному світі.

Ключові слова: право, культура, правова реальність, філософія права, критичне мислення, критичний раціоналізм, суспільство, держава.

Постановка проблеми. Стаття є продовженням обґрунтування позиції автора, узагальнююче викладення [1] і подальший розвиток якої [2; 3] спирається насамперед на ідею критичного підходу до тлумачення права як феномена культури, де і поняття критики, і поняття культури корелюють з раціональністю як головною якістю людини, що принципово відрізняє її від інших істот. Такий підхід запропоновано визначати як культурологічний, оскільки він включає також елементи підходів діалектичного, герменевтичного, феноменологічного, методологічно об'єднуючи їх у дослідницькому плані навколо раціонального як стрижня культурного, перш за все, у правознавстві.

Актуальність теми обумовлюється необхідністю осмислення сучасних проблем країни, включаючи й правові, поглиблення яких у негативному напрямку показало недостатність апеляції лише до переважно економічного чи то політичного їх аспектів,

що і змусило використати термін «виживання». Але включення аспекту аксіологічного потребує онтологічного обґрунтування, що без звернення до культурно-цивілізаційних питань виявляється неможливим. Йдеться про сталі цінності, вироблені в умовах різних «способів буття людини», останнє ж визначається як «культура» [4, с. 6], звідси й визначальним тлумаченням зазначених проблем у правознавстві, насамперед у філософії права, стає культурологічне. Тому культура і право стають категоріями, що дозволяють на сьогодні як мінімум наблизитися до розуміння меж нормативності, що їх поєднує, та, з іншого боку, до порушення цих меж, оскільки правову реальність нашої країни характеризує як перше (поєднання), так і друге (порушення). Виходячи з цього, **метою** статті визначено критичний розгляд стану правової реальності з зазначеного кута зору як методологічної точки відліку дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якщо спиратися на ключові поняття, що обумовили також формулювання й самої проблеми, то за всього відомого розмаїття підходів до їх інтерпретації будемо спиратися на гранично зрозумілі їх інтерпретації, що межують з очевидністю, оскільки стрижнем позиції, запропонованої в цьому тексті, буде апеляція до раціональних структур свідомості, втілених насамперед у понятті розуму. Тоді право корелюється з нормативністю, порушення якої тягне за собою певні санкції, культура – з розумними діями людини за межами афектів, а правова реальність – з фактичним станом відповідної нормативності в культурі, включаючи й ідеальний його зріз. Перше, право спирається на праворозуміння, розроблене насамперед класичною думкою Нового часу від Гроція Г. до Канта І. та Гегеля Г. [1, с. 349–418], культура – на аристотелівську [5] (хоча точніше б було – аристотелівсько-цицеронівську) традицію з урахуванням думки Платона про якість душі [6, с. 232–239], де раціональне виокремлюється в суто людське на протигагу природному («натуральному»). Правова реальність, як поняття правознавства вже наших часів, повністю спирається на найбільш розвинуту на сьогодні філософсько-правову концепцію Максимова С. [7] з урахуванням критики, висловленої автором цих рядків [8; 9, с. 389–393]. Що стосується критичного раціоналізму, то тут, звичайно,

орієнтиром і методологічною опорою є праці Поппера К., насамперед його «Відкрите суспільство та його вороги» [10], а також вітчизняного логіка і методолога Тягла О., який зі своїми послідовниками розробляє концепцію критичного мислення [11], ігнорування якого у суспільствах «вторинних культур» і стає питанням їх виживання в сучасному світі [1, с. 108–133]. У загальному плані цих питань у своїх працях торкалися теоретики й філософи права та соціальні філософи Бандура О., Баумейстер А., Бистрицький Є., Вовк В., Гришук О., Данильян О., Дзьобань О., Калиновський Ю., Козюбра М., Костицький М., Пролесєв С., Рабінович П., Рабінович С., Сливка С., Тихомиров О., Шамрай В. та інші науковці, які також розкривали різні аспекти взаємообумовленості категорій, винесених як ключові в цій статті, включаючи й аспект методологічний. Але виокремлення критичного раціоналізму як необхідного методологічного фундаменту вирішення нагальних питань розвитку суспільства з акцентуацією його правової сфери обумовлює як новизну постановки проблеми, так і її **мету**: обґрунтування життєвої необхідності такого підходу в сучасних умовах обмеженості ресурсів планети та рецидивів примітивізованого мислення минулих часів через використання права як регулятивного інструментарію з виокремленням культурної складової життя суспільства. Попередні розвідки автора цих рядків для досягнення таким чином сформульованої мети є недостатніми, зважаючи на масштаб проблеми [12; 13], а тому їх можна розглядати як пропедевтичні.

Викладення основного змісту. Звичайні міркування стосовно раціональності як людської свідомості та відповідних дій водночас мають загальний зміст з поняттям здорового глузду – *common sense* – одного з засадничих понять філософії права Нового часу. Апеляція саме до цього періоду пояснюється насамперед тим, що основні поняття, що визначають сучасний конституціоналізм і що відбито в конституціях переважної кількості країн світу сьогодні, є досягненням філософсько-правової думки XVI – початку XX століть. Цьому ж часові належать і головні досягнення гносеологічної спрямованості, які, за всієї своєї суперечливості та навіть проголошених у другій половині XX століття кінця чи то кризи «проекту Модерну», залишаються головною опорою людського розуму в осягненні цього світу, що відбива-

ється, перш за все, в змісті освіти. Тому слід підкреслити й значення раціонального як такого, що є найкращим у підходах до вирішення нагальних питань буття людини в світі. Іншими словами, непересічні досягнення ХХ століття в розробці методологічного інструментарію наукових досліджень не перекреслюють досягнень минулого на кшталт того, що неймовірні успіхи математики не скасовують того, що зробили Евклід і Піфагор, а сучасні логічні системи – формальної логіки Аристотеля. Головний принцип критичного раціоналізму, термінологічно втілений його засновником як «фальсифікованість», означає можливість спростування якогось наукового положення чи то позиції (а не перекручення) і стосується теоретико-пізнавальної діяльності (Поппер використовує грецьку етимологічно-термінологічну основу для її визначення як епістемологію, а не більш звичну для нас латинську – як гносеологію). Наша інтерпретація такої критичної перевірки може здатися дещо спрощеною, але вона є достатньою для робіт з правовими і правознавчими текстами, зважаючи на загальний стан вітчизняної культури, включаючи її правовий аспект, де суто раціональна складова є досить серйозно пригніченою онтологічним та аксіологічним тиском культурно-історичної спадщини, обтяженої примітивізованими уявленнями, що спираються на архетипи східного ареалу культур, посилені тоталітарним минулим.

Виокремимо найвпливовіші: це культ сили, дихотомія «свій–чужий» та ірраціональна по суті функціональна невідповідність сфер діяльності. Для ХХІ століття кожен з цих архетипів є злочинно забарвленим, якщо в їхній оцінці спиратися на домінуючу (як мінімум офіційно) ідею прав людини та концепт правової держави. Зауважимо, що вказане обтяження є причиною зубожіння цілих народів, найяскравішим прикладом у ХХ століття якого була Аргентина, а в ХХІ столітті, здається, на таке претендує вже наша країна, якщо спиратися на соціально-економічні показники останніх десятиліть. Аргентина на початку ХХ і в першій половині ХХ століття – одна з найбагатших країн світу з дуже високим рівнем життя населення та неймовірними ресурсними показниками. Але, як зазначає найвідоміший на сьогодні історик Фергюсон Н., «економічна історія Аргентини в ХХ сто-

літті – сумна притча про те, що вся сировина світу є безсилою перед лицем бездарності свого власника» [14, с. 124], а інфляційні процеси, які є феноменом «не тільки економічним, а й політичним» [14, с. 125], та стрімке зубожіння народу на тлі надзвичайного розшарування й зростання нерівності в суспільстві перетворили життя в цій «країні срібла» на «кошмар» [14, с. 130]. Таке становище та негативний в цілому напрям суспільно-політичних та економічних процесів значною мірою обумовлювався втратою раціональної складової в смисловому полі як владних структур, насамперед самої держави, так і повсякденного буття. Проте все це є досить далеким від нас і територіально, і в інших планах, а наводиться як приклад лише з причин надзвичайно значних збігів у смисловому наповненні життєвого світу, а також соціально-політичних процесів і у наших співвітчизників, що, на жаль, це далеке до нас наближує. Відверта жадібність і цинізм владних кіл, що є досить серйозно криміналізованими (відомий рівень корупції в Україні – лише один з показників цього, хоча й найважливіший), та безпорадність пропорційно безправного населення довела країну до межі економічного краху та територіальних й іміджевих утрат. Останні долаються надто повільно, причому головними інституціями, що протидіють громадянському суспільству, яке починає формуватися (надто болісно і з надзвичайними напругою та подіями), є самі ці владні структури, включаючи правоохоронні органи (зовнішнього чинника ми не торкаємося як очевидного, і такого, що знаходиться в предметному полі політології). Саме це й дозволило висловитися вище в контексті історичного шляху Аргентини в минулому столітті, де, як відомо, представники силових структур надто часто відігравали вирішальну роль у формуванні специфічної правової реальності, специфічність якої була, зокрема, в тому, що право тлумачилось і здійснювалось переважно як втілення сили без раціонального його обґрунтування.

Однією з головних причин наведеного прикладу занепаду країни, що колись мала гідні показники, була неможливість дієвої критики діяльності правлячих кіл з раціональних позицій. За таких умов втрачається та якість існування людини в світі, яка є творчою, оскільки критичне мислення відбувається як суто раціо-

налізований (у безпосередньому сенсі поняття *ratio* – розум) варіант творчого мислення взагалі. Наведені архетипи (культ сили, «свій–чужий», функціональна невідповідність дій) є принципово протилежними правовій організації життя суспільства, оскільки породжують, точніше відроджують, головний екзистенціал існування в ньому – страх. Право сили (а не сила права як рівних прав кожної людини) втілюється не тільки в можливості суто фізичного впливу та примушення, а має втілювати різноманітні, найважливішими з яких є сила влади. Йдеться про її використання в неправомірний спосіб для отримання особистих, групових чи то корпоративних переваг, включаючи й негласний продаж загальних (державних) повноважень, тобто корупцію. Історично це є притаманним стародавнім суспільствам, що в західному ареалі культур додалося протягом приблизно останніх п'ятисот років, коли на основі перегляду підмурків християнства його реформаторами було обґрунтовано світоглядні позиції, що стали фундаментом ідеї прав людини. Це те, що можна назвати принципами Реформації, які мали вирішальне значення на формування правосвідомості та самого права, і сформулювати їх, як: 1) принцип рівнодостоїнства; 2) принцип індивідуальної відповідальності; 3) принцип (культ) чесної праці [15, с. 733]. Епістемологічно ці принципи ґрунтуються на критичному ставленні до соціальних та моральних сфер буття та спираються на раціональне їх тлумачення, а звідси й відомі трансформації церковного життя, оскільки йдеться про Середньовіччя та перетворення в соціальній, політичній та економічній сферах життя суспільного. Критика як несприйняття нераціональності та критика як соціальна творчість змусила до перегляду погляду і на право, що відбулося, зокрема, в тому, що воно почало визначатися через поняття свободи, а не справедливості (що розумілася надто по-різному), як-то було до цих часів. Іншим результатом, значною мірою пов'язаним з Перикловою егалітарною правовою традицією, якщо за Поппером К. [10, с. 150], але й як проголошення рівності перед Богом у ап. Павла (Кол., 3:11), тобто під впливом християнства, було обґрунтування рівності всіх перед законом або рівності юридичної.

Наступний архетип соціальної взаємодії, що спирався на первісне сприйняття іншого за світоглядною формулою «свій–чужий», залишається характеристикою значної кількості країн, де ідея прав людини як рівних прав кожної людини не сприймається з якихось причин (наприклад, релігійних або ідеологічних, переважно тоталітаристського гатунку). Розкриті Бергсоном А. культурно-історичні підмурки світоглядного аспекту такої взаємодії пояснюються і з точки зору їх постійного існування та відновлення [16]. Відсутність критичної та обмеженість раціональної складової в процесах взаємодії в таких, у термінології видатного філософа, традиційних суспільствах пояснюється в логічному плані тяжінням до спрощення та примітивізації, в езістенціальному – тиском постійного страху перед тими, хто в соціальній ієрархії займає більш високі щаблі. Ми ж звернемо увагу, що навіть перші егалітарні в правовому сенсі спроби соціальної перебудови, як-то, наприклад, у левеллерів у Англії XVII століття [17], і наступні народні виступи аж до Майдану однією з вимог мали таку, що її можна інтерпретувати як критичне ставлення до тих, хто володарює. У політичному ж сенсі йдеться про свободу думки і слова – перші філософсько обгрунтовані ще Спінозою Б. невідчужувані права людини. Тут слід нагадати й підкреслити, що видатний філософ апелював саме до раціональних структур свідомості, тобто до розуму, наполягаючи на необхідності його вдосконалення саме для користі людей: «Оскільки нашою найкращою частиною є розум, то є безсумнівим, якщо ми дійсно маємо бажання шукати користі для себе, ми повинні більше за все намагатися його вдосконалити, наскільки це є можливим, бо саме в його вдосконаленні має бути наше найвище благо» [18, с. 64], – говорить Спіноза, причому неодноразово [19, с. 581]. Розум людини дозволяє також долати й протистояння людині іншій, що в правовому сенсі відбувається через наполягання на рівних правах кожної людини, що також у нього набуває стрижневого світоглядного значення для формування нового ставлення до права, а значить і для створення нової правової реальності через втілення такого ставлення до законів. Він доходить принципового висновку, що має значення для формування уявлень про права людини і про верховенство права і в

наступні часи: «Говорять також про «рівність» і «нерівність», тому що ті, кого поставлено для вирішення позовів, є зобов'язаними зовсім не зважати на особи, але вважати всіх рівними й захищати право кожного однаково: багатію не заздрити, до бідняка не ставитися з презирством» [18, с. 211]. Тут йдеться про майновий стан, але мається на увазі й інші соціальні характеристики людини, про що він говорить на багатьох сторінках своїх творів. Культурний розвиток людства в бік подолання примітивного протиставлення однієї людині іншій, маючи вже тривалу історію, продовжується й сьогодні і впливає на створення правової реальності вже нової якості, подолання ж постійного спротиву цьому процесові й потребує плекання того типу мислення, що спирається на головну відмінність людини від інших істот – розум, і отримало назву критичного мислення.

Тут є потрібним зауважити про те, що раціональне має серед своїх конотацій, тобто смислових значень, ще й таку, що її визначають як найкраще. Таким чином, критичне є прагненням кращого, відповідно протидія критичному є поверненням до некращого, неякісного, нарешті поганого тощо. Іншими словами, створення правової реальності не за принципами права як рівних прав кожної людини стає поверненням до того, що й ілюструють на сьогодні різним чином побудовані держави (включаючи й численні псевдоутворення, в тому числі нав'язані у вигляді реалізації імперських амбіцій та прикладів мислення категоріями минулого, зокрема, на теренах Грузії та України) як втілення суспільних прагнень і можливостей. До останнього, можливостей, додамо, що йдеться про всі, включаючи й інтелектуальні, або про те, що нераціональна організація суспільного життя, а значить зубожіння населення в тій чи іншій державі, значною мірою є й переважанням ірраціонального, інстинктивного, суто споживацького над раціональним, розумним як кращим і творчим. Таким чином, робимо логічний висновок, що право і створена тим чи іншим суспільством правова реальність стає й характеристикою рівня інтелектуального розвитку людей у цьому суспільстві: відсутність критичної маси, тобто раціонально мислячих людей, є причиною величезної кількості негараздів. Щодо першого, прагнень, то йдеться про елементарну редукцію сприй-

няття світу через намагання актуалізації минулого з причин його ідеалізації, як правило, перекрученої та міфологізованої. Інший, узагальнений, висновок, уже в межах суто філософії права як правознавства: для подолання таких станів у суспільствах державно організованих, право стає одним з найдієвіших інструментів подолання негативних процесів, а комплексність цієї проблеми (наприклад, значення освіти тощо) не перекреслює цей висновок (про значення права). Таким чином може бути подолано й культурна «вторинність» некреативних суспільств, що потребує кропіткої усвідомленої роботи, але це є темою окремого дослідження, що вже здійснюється, і саме в правознавчому напрямку [1, с. 578–676; 20; 21; 22].

Остання зазначена вище якість культурно-історичної спадщини як певна функціональна невідповідність сфер діяльності, що породжує ірраціональність самих дій, має – з відомою часткою умовності, оскільки вони є нерозривно пов'язаними – соціологічно-феноменологічний та формально-логічний аспекти. Перший виявляється в політико-правовій площині, якщо брати те, що нам є найближчим і найболючим, а саме нашу реальність соціальну: надто часто ми стаємо свідками чи то свідомої, чи то несвідомої якоїсь підміни смислів. Йдеться про вирішення, наприклад, політичних проблем в адміністративний спосіб, адміністративних проблем – у спосіб інший, скажімо, фінансово-економічний, економічних проблем – також у спосіб не економічний, як і правових – у спосіб не правовий, частіше за все політичний. Така еквілібрістика смислами має за мету або як результат (а частіше за все і перше, і друге) редуковані до елементарних матеріальних потреб інтереси, причому знову особисте, групове або корпоративне видається за загальне, тобто державне, і все це має часто-густо злочинне, переважно кримінальне забарвлення. Цій парадигмі існування підкорюються всі його сфери, включаючи й право, звичайно у вигляді законів, які таким чином сутнісно виходять за його межі (неправові закони, якщо за Кантом І.). Притаманна некреативним – вторинним – культурам ірраціональність виявляється і в логічних «зсувах смислів»: складні за визначенням соціальні проблеми намагаються вирішити в простий спосіб, що само по собі є логічною

помилкою. Редукування, як наслідок ірраціонального ставлення до світу, породжує нескінченну низку проблем, що постійно не вирішуються, створюючи ситуації, що їх історія культури вже вивела за свої межі в сферу злочинного. Щоб було більш зрозумілим, про що йдеться, наведемо приклад образного характеру: колись вбити та з'їсти свого ворога було проявом доблесті й заохочувалося спільнотою, але сьогодні – це кримінальний злочин. Таким же чином і багато інших діянь культура вивела за свої межі, означені дією права, однак не всі індивіди і суспільства організують свій правовий простір і час як правову реальність відповідно до них, цих меж, а продовжують практикувати таке поїдання собі подібних, але вже в іншій, символічній спосіб. Мається на увазі, перш за все, неправомірне використання результатів праці інших (у нас – пограбування основної маси населення його часткою, звичайно, владною чи то наближеною до влади) або те ганебне явище, що набуло масового характеру, – продаж владних повноважень, що має назву корупції, а для низки суспільств, включаючи й наше, є культурно-національною традицією [1, с. 199–230; 23]. Не випадково Монтеск'є Ш. називав це розкладанням принципів і гниттям [24, с. 259], для теми цієї розвідки є більш важливим за межами цієї емоційно забарвленої оцінки відзначити нераціональність, тобто ірраціональність таких дій, що і призводять до зазначеного видатним мислителем гниття. Додати можна те, що сприйняття таких діянь як нормальних на суспільному рівні дозволяє зробити логічний висновок про стан або якість таких суспільств як гнилих, якщо у термінології французького філософа і правознавця. Припинити ж таке гниття – моральне і правове – можливо лише за допомогою надання людському розуму можливості проявляти себе в найкращий, тобто критичний і творчий, тобто в раціональний спосіб. Останнє ж, як відомо ще з часів Сократа, є виразом єдності морального з інтелектуальним [25], а ця теза, звісно, значно посилює загальну позицію, висловлену в міркуваннях, що складають зміст цієї статті.

Висновки. Головним з вищевикладеного є таке.

1. Право як феномен культури є втіленням раціональності і створює правову реальність як суто людське організаційне вті-

лення єдності розуму та моралі, що в сучасному світі ґрунтується на ідеї рівних прав кожної людини. Можливість такого втілення забезпечується та підтримується відповідною можливістю забезпечення дієвості критичного раціонального мислення як вияву творчих інтенцій людини, що є формалізованим у праві на свободу думки.

2. Соціально-організаційне формування правової реальності як правової держави в некреативних суспільствах вторинних культур мають постійний спротив культурних архетипів минулого, головними з яких є культ сили, сприйняття соціальної взаємодії через дихотомію «свій–чужий» та ірраціональна функціональна невідповідність сфер діяльності, що в сучасних умовах є причиною криміналізації свідомості та має наслідком зубожіння основної маси населення таких суспільств.

3. Одним з дієвих шляхів подолання стану вторинності та рятування суспільств від соціально-економічних негараздів є культивування критичного мислення як стрижня критичного раціоналізму та втілення в праві ідей культурної традиції античного та християнського егалітаризму, що протистоїть примітивній редукції архетипів минулого, що спираються на ірраціоналізм і силу. Світоглядним вираженням такого втілення має бути перехід від екзистенціалу страху до свободи як реальне забезпечення невідчужуваних прав людини, сформульованих у філософії права Нового часу.

Список використаних джерел

1. Литвинов О. М. Право як феномен культури: спроба філософського осмислення. Луганськ: Янтар, 2014. 800 с.
2. Литвинов О. М. Право як феномен культури: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.12: Філософія права. Харків: НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2016. 41 с.
3. Литвинов О. М. Про правовий оксюморон (логіко-герменевтичні роздумування щодо виразу «конфлікт культур»). *Вісник Луганськ. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2017. Вип. 1 (77). С. 11–18.
4. Феномен української культури: методологічні засади осмислення / [відп. ред. Шинкарук В., Бистрицький Є.]. Київ: Фенікс, 1996. 478 с.
5. Аристотель. О душе. Сочинения: в 4 т. Т. 1: [пер. с древнегреч.; общ. ред. Асмус В. Ф.]. Москва: Мысль, 1976. С. 369–450.

6. Платон. Государство. Сочинения: в 3-х т. Т. 3. Ч. 1.: [пер. с древнегреч.; под общ. ред. Лосева А. Ф. и Асмуса В. Ф.]. Москва: Мысль, 1971. С. 89–454.

7. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления. Харьков: Право, 2002. 328 с.

8. Литвинов О. М. Щоб наблизити реальність правового суспільства (нотатки на сторінках дослідження про право як правову реальність). *Вісник Луганськ. академії внутр. справ МВС ім. 10-річчя незалежності України*. 2002. Вип. 3. С. 254–263.

9. Литвинов О. М. Право як феномен культури: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.12: Філософія права. Луганськ: ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2017. 555 с. [Рукопис].

10. Поппер К. Р. Открытое общество и его враги: [пер. с англ. Садовского В. Н.]. Киев: Ника-Центр, 2005. 800 с.

11. Тягло А. В., Воропай Т. С. Критическое мышление: проблема мирового образования XXI века. Харьков: Ун-т внутр. дел, 1999. 285 с.

12. Литвинов О. М. Щодо подолання примітивізму соціуму раціональністю мислення: методологічні зауваження проти позитивістів та вульгарних матеріалістів. *Вісник Луганськ. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2013. Вип. 3. С. 24–32.

13. Литвинов А. Н. О категориях культуры и категориях права: опыт критически-методологического размышления. *Философия права*. 2011. № 6 (49). С. 18–22.

14. Фергюсон Ниал. Восхождение денег: Финансовая история мира / [пер. с англ. Коляндра А., Файбисовича И.]. Москва: Изд-во АСТ: CORPUS, 2017. 451 с.

15. Литвинов О. М. Реформація. Велика українська юридична енциклопедія. Т. 2. Філософія права / редкол.: Максимов С. І. (голова) та ін. Харків: Право, 2017. С. 731–735.

16. Бергсон А. Два источника морали и религии / [пер. с фр., послесловие и примечания Гофмана А. Б.]. Москва: Канон, 1994. 384 с.

17. Ефимов И. М. Свергнутъ всякое иго. Повесть о Джоне Лилберне. Москва: Политиздат, 1977. 399 с.

18. Спиноза Б. Богословско-политический трактат. Избранные произведения в 2-х т. Т. II: [пер. с лат. Лопаткина М.]. Москва: Гос. изд-во полит. лит., 1957. С. 5–284.

19. Спиноза Б. Этика. Избранные произведения: в 2-х т. Т. I: [пер. с лат. Иванцова Н. А.]. Москва: Гос. изд-во полит. лит., 1957. С. 359–618.

20. Литвинов О. М. Народження негатив-патерналізму: щодо біди, що насувається на нашу країну, або про принципи навчання по-

українськи. *Вісник Дніпропетровськ. нац. ун-ту: Філософія. Соціологія. Політологія*. 2007. Вип. 15. С. 285–292.

21. Литвинов О. М. «Негатив-патерналізм» як характеристика державного ладу України: спроба культурологічно-правової діагностики. *Проблеми філософії права*. 2010–2011. Т. VIII–IX. С. 306–314.

22. Литвинов О. М. Освіта в Україні як соціокультурна фікція, або про системну деформацію культурних смислів. *Українська освіта у світовому часопросторі*: матеріали Другого міжнар. Конгресу. Київ: Укragenство інформації та друку «Рада», 2007. Кн. 1. С. 318–319.

23. Литвинов О. М. Корупція як культурна традиція: спроба філософсько-правового аналізу процесу криміналізації свідомості. *Вісник Луганськ. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка*. Спец. випуск № 8: Проблеми вдосконалення законодавства про протидію відмиванню злочинних доходів і корупції (Донбаські правові читання). Луганськ, 2010. С. 181–191.

24. Монтескьє Ш. О духе законов. Избранные произведения. Москва: Гос. изд-во полит. лит., 1955. С. 159–734.

25. Платон. Апология Сократа. Собр. соч.: в 4-х т. Т. 1; [пер. с древнегреч. Соловьева М. С.; общ. ред. Лосева А. Ф. и др.; авт. вступит. статьи Лосев А. Ф.; примеч. Тахо-Годи А. А.]. Москва: Мысль, 1990. С. 70–96.

Литвинов А. Н.

ПРАВО, КУЛЬТУРА И ПРАВОВАЯ РЕАЛЬНОСТЬ: КРИТИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ (КРИТИЧЕСКИЙ РАЦИОНАЛИЗМ) КАК УСЛОВИЕ ВЫЖИВАНИЯ ОБЩЕСТВ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Статья является конспективным изложением и развитием некоторых методологических положений общей культурологической концепции права, где критическое мышление, как наиболее важный для правоведения практический аспект критического рационализма, истолковывается в его спасительной роли для обществ. Главными препятствиями в становлении правовых государств как обществ, организованных на основаниях равных прав каждого человека, являются архетипы прошлого (культ силы, дихотомия «свой–чужой» и иррациональное функциональное несоответствие сфер деятельности), что в XXI столетии становится выражением преступного, характерного для представителей некреативных вторичных культур. Доказывается, что критическое мышление является эпистемологическим инструментом, который позволяет преодолевать ограниченность мышления и действий, обусловленных архетипами прошлого, что становится условием выживания обществ в современном мире.

Ключевые слова: право, культура, правовая реальность, философия права, критическое мышление, критический рационализм, общество, государство.

Lytvynov O. M.

LAW, CULTURE AND LEGAL REALITY: CRITICAL THINKING (CRITICAL RATIONALISM) AS A CONDITION FOR THE SURVIVAL OF SOCIETIES IN THE MODERN WORLD

The article is a summary and development of some methodological provisions of the general cultural concept of law, where critical thinking, as the most important practical aspect of critical rationalism for jurisprudence, is interpreted in its salutary role for societies. The main obstacles in the formation of legal states as societies organized on the basis of the equal rights of each person are the archetypes of the past (the cult of force, the dichotomy of "friend or foe" and the irrational functional inconsistency of spheres of activity), which in the 21st century becomes an expression of the criminal act typical for representatives of non-creative secondary cultures. An example of the political, legal and economic degradation of Argentina in the twentieth century is given as a possible parallel for modern Ukraine.

The author notes the special role of the principles of the Reformation (1. equality, 2. individual responsibility, 3. the cult of honest labor) for modern legal understanding and the formation of a legal reality based on the observance of human rights, which was the result of critical rational thinking and actions. He proves that critical thinking is an epistemological tool that allows one to overcome the limitation of thinking and actions caused by the archetypes of the past, which becomes a condition for the survival of societies in the modern world, since the law realizes the unity of morality and intellect (mind).

Key words: law, culture, legal reality, philosophy of law, critical thinking, critical rationalism, society.